

Ніна РЫБІК

ЧАРНОБЫЛЬСКІ СШЫТАК

Няма сёння не толькі ў краіне, але і ў свеце чалавека, які б не ведаў ці хоць бы не чуў слова “Чарнобыль”. Але ў розных людзей яно выклікае і розныя асацыяцыі. У адных – непрыхаванае раўнадушша: якая мне справа да ўсяго гэтага, калі і сваіх праблем хапае? У другіх – спачуванне да людзей, якіх захапіла сваім крылом бяда, і разам з тым патаемна-радаснае: дзякуй Богу, што нас абмінула. У трэціх жучком-тачыльшчыкам живе ў сэрцы трывога за родных і блізкіх людзей, якія хоць нейкі час былі ТАМ.

Ёсць і чацвёртыя – тысячы, дзесяткі тысяч людзей, для каго Чарнобыль супраць волі і жадання стаў часцінкай лёсу, да якіх, бы нябачнае кляймо, на ўсё жыццё прыпячаталася азначэнне “чарнобылец”. Я – адна з такіх дзесяткаў тысяч. Мой асабісты лёс нічым асаблівым не вызначаецца. Але ў гэтай звыкласці, неадметнасці, падобнасці лёсаў, можа, і хаваецца галоўная трагедыя Чарнобыля?

Шчыра кажучы, я доўга вагалася: ці патрэбна абнародаваць гэты вельмі асабісты “чарнобыльскі сшытак”? Прайшло нямала часу, пра Чарнобыль сталі паціху забываць пад нашэсцем многіх іншых трагедый і катастроф. Пра тую аварыю ў свой час было столькі сказана і напісана, такіх разумных і правільных слоў, і так мала ад усяго гэтага карысці... Але, зрэшты, я не збіраюся ўздываць праблемы, шукаць герояў і вінаватых, патрабаваць, абвінавачваць і заклікаць. Я проста хачу расказаць пра тое, як гэта было са мной і маёй сям’ёю, які след Чарнобыль пакінуў у лёсе звычайнага “маленькага чалавека”. У некага, магчыма, гэты след больш глыбокі, у некага – не такі прыкметны. А ў нас было так...

1. ПЕРШЫЯ ДНІ

Жылі мы тады ў Хойніках – невялікім гарадку на паўднёвым усходзе Беларусі, у Гомельскай вобласці. Той палескі куток славіўся сваімі цудоўнымі мясцінамі: грыбнікі-заўзятары, акрамя баравікоў, іншых грыбоў не бралі, лічылі гэта ніжэй уласнай годнасці; аматары ягад чарніцы з лесу цягалі кашалямі; рыбакоў і проста адпачываючых вабіла да сябе сваёй велічнай прыгажосцю каралева-Прыпяць. Цяпер усё гэта нельга ўспамінаць без сардэчнага болю: цудоўная палеская прырода рукой чалавека за адно імгненне з найлепшага сябра была пераўтворана ў злейшага ворага. І апусцела Прыпяць, пазарасталі травой ды хмызняком патаемныя сцежкі грыбнікоў...

Але гэта сталася пазней, калі нябачная і амаль нячутая датуль радыяцыя пасяліла ў душах людзей адвечны страх. А ў красавіку 1986-га прадказаўшага такую будучыню маглі б назваць вар’ятам.

...Вясна ў 1986 годзе была незвычайна цёплая. У невялікім садзе, што пасадзілі мы каля сваёй толькі-толькі пабудаванай хаты, ахінуўся белым вэлюмам абрыкос, вось-вось гатовы былі выпырснуць на волю першыя кветачкі на маладзенькай яблыньцы. Выпусціў разныя ізумрудныя лісты вінаград, які густа аплятаў вяранду. Сакавіта, як гэта бывае толькі напачатку вясны, зелянела трава. Да таго часу паспелі пасадзіць бульбу, цыбулю, моркву. Засталося толькі закінуць грады на агуркі ды памідоры.

26-27 красавіка былі выхаднымі. Муж паехаў у вёску дапамагчы бацькам. Мы з дзецьмі – сыну тады ішоў трэці гадоў, дачцы тры месяцы пераваліла на другі – засталіся дома. Цяплынь стаяла такая, што ўседзець у хаце было немагчыма. Ды і навошта, калі вось яна, доўгачаканая вясна, сонца, радасць?

Малыя поркаліся ў пясочку, я займалася агародам. Калі сонца ўзнялося высока, вырашылі пазагараць: распранула да трусікаў дзяцей, сама надзела купальнік... Хто ж ведаў, што ў той дзень нельга было і носа на вуліцу высоўваць, а калі ўжо выходзіць, то захутаным па самыя вочы?

Падышла да нас суседка: мы з ёй былі зямлячкі – аднавяскоўкі, і замуж – так ужо сталася – пайшлі ў адну вёску, а калі яшчэ і ў Хойніках лёс звёў на адной вуліцы, амаль па-суседску, то сталі амаль што раднёй. Пагаварылі пра тое-сёе. Ужо адыходзячы, Зіна сказала між іншым:

– Да бацькоў сёння тэлефанавала. Кажуць, што аварыя нейкая ў Чарнобылі адбылася, на станцыі нешта ўзарвалася. І цяпер гарыць, зарыва віднеецца.

Трэба сказаць, што вёска Уласы, у якой жылі нашы бацькі і дзе прайшло дзяцінства, стаяла ледзь не на самай граніцы – кіламетры праз два за ваколіцай пачыналася ўкраінская тэрыторыя, і да Прыпяці – горада энергетыкаў, дзе была размешчана атамная станцыя, адтуль было рукой падаць – напразткі кіламетраў пяць. У зорныя летнія дні на поўдні віднеліся зваблівыя агні горада, на якія пацягнуліся ў свой час многія хлопцы і дзяўчаты з нашага сяла.

Не стану маніць: пасля гэтага паведамлення сэрца не ёкнула – мы з дзецьмі працягвалі гэтак жа радасна ўбіраць у сябе шчодрое красавіцкае сонца, верачы, што гэта – на здароўе. Толькі падумалася, што, магчыма, неяк узаемазвязана аварыя ў Чарнобылі і тое, што цэлы дзень у строгім парадку на паўднёвы ўсход ляцяць верталёты. Дзеці спачатку радаваліся, махалі ручкамі. А затым перасталі звяртаць увагу, заняліся іншым.

...Назаўтра на рабоце мяне сустрэў гул патрывожанага вулля. У кабінетах рэдакцыі, дзе я ў той час пачынала працаваць карэспандэнтам, у цэхах друкарні, якія знаходзіліся з намі ў адным будынку, на калідорах, на лесвіцах гаварылі толькі пра адно – аварыю ў Чарнобылі. Ведаючыя – а такіх знайшлося нямала, сёй-той меў звычку слухаць “варожыя галасы”, у некага былі сябры, “набліжаныя да ўлады” – сцвярджалі, што аварыя адбылася куды больш небяспечная, чым пра тое маўчаць нашы “бацькі”. Называлі нават узроўні радыяцыйнага фону, казалі, што ў мясцінах ля нашай вёскі ён складае больш за рэнтген, ды і ў Хойніках значна павышаны. Праўда гэта ці не, многа гэта ці мала, а галоўнае, як ад усяго гэтага засцерагчыся, ніхто не ведаў. Ад аднаго да другога перадаваўся толькі адзін цудадзейны сродак: каб не нахапацца радыяцыі, трэба піць гарэлку. Многія недаверліва паціскалі плячыма, некаторыя смяяліся, як з удалага жарту, іншыя ж паспяшаліся “зрабіць прафілактыку”.

Усеагульны вірус трывожнай узбуджанасці заразіў і мяне. Стала вельмі страшна, а ад усведамлення неведомасці, незразумеласці надыходзячай бяды і арэолу патаемнасці, які яе ахутваў, страх рабіўся проста панічным. Найбольш спужалася за бацькоў – лічылася, што мы ў Хойніках, за цэлых паўсотні кіламетраў ад станцыі, амаль што ў бяспецы. А вось як яны там?

Патэлефанавала ў вёску суседцы. Голас у цёткі Марусі быў таксама ўстрывожаны. Яна расказала, што над вёскай увесь час лятаюць верталёты, садзяцца ў розных месцах, нейкія людзі ў вайскавай фарме і ў белым адзенні бяруць нешта ў пакецікі і шклянчкі, але людзям нічога не кажуць, толькі супакойваюць. Вясковая фельчарка ўсім перадае словы свайго начальства: трэба кіпяціць ваду з калодзежа і малако, а ў астатнім можна не турбавацца. Маці ж да тэлефона цётка Маруся паклікаць не змагла: яна пайшла на агарод перабіваць свежаўзараную скібу. (Потым гэтыя тры красавіцкія дні, што

правяла мама на агародзе з капачкай, вернуцца да яе шматлікімі хваробамі, мноствам аперацый і пакут.)

У той дзень работы, лічы, не было. Усе займаліся тым, што збіралі, перадавалі адзін другому і разам абмяркоўвалі чуткі, якія наталялі інфармацыйны голад за поўнай адсутнасцю нейкіх паведамленняў, парад, рэкамендацый з афіцыйных крыніц. Не буду маніць, бо не ведаю, чым былі заняты ў тых дні мясцовыя ўлады, але па радыё, як і раней, спявалі, праводзілі веснавую пасяўную, рапартавалі аб працоўных перамогах да Першамая...

Вечарам прыцелька, якая працавала ў аптэцы, паведаміла яшчэ адзін сродак прафілактыкі: аказваецца, трэба піць ёд. Для чаго і навошта, было незразумела, але тое, што жонка першага сакратара райкома партыі набрала ў аптэцы цэлую сумку ёдзістых прэпаратаў, пацвярджала даставернасць інфармацыі. Прыцелька і нам прынесла дзве бутэлечкі ёдзістага кальцыю, сказала, як яго ўжываць.

Пра тое, што тых 50 кіламетраў, што аддзяляюць нас ад Чарнобыля, здольны ўратаваць нас ад бяды, ужо не гаварылася. Бяда была побач: яна вісела ў паветры, пагражала ўпасці нам на галовы з цёплым дажджом, ахувала, забіралася пад адзежу з кожным подыхам ласкавага ветрыку, лезла ў рот і нос з вулічным пылам, падала з неба прамяністым сонечным цяплом. Мы не столькі разумелі, колькі падсвядома адчувалі гэта. А дзеці не хацелі ні разумець, ні адчуваць: яны прасіліся на вуліцу, ў пясочак, капрызлілі, што іх не пускаюць, не спалі... Пачуццё безвыходнасці і адчаю давіла сэрца. А яшчэ – віны: небяспека адчувалася амаль фізічна, а як яе пазбегнуць, як уратаваць дзяцей, што рабіць – мы, звычайныя жыхары горада, не ведалі. А тых, хто ведаў, нам не гаварылі...

30 красавіка патэлефанавала маці і папярэдзіла, каб не ўздумалі прыязджаць на свята. Расказала, што іх ра-ранейшаму супакойваюць, быццам няма нічога страшнага, але ўжо забаранілі выганяць кароў на пашу і адправілі людзей з работы. А ў гэты дзень прыехалі забіраць дзяцей-школьнікаў – казалі, што адправяць у лагер, бо ім у вёсцы знаходзіцца небяспечна. А дарослым казалі не турбавацца, захоўваць спакой і парадак...

Расквечаны сцягамі горад між тым рыхтаваўся да першамайскай святочнай дэманстрацыі (яна, дарэчы, прайшла, як і звычайна, з паказушняй урачыстасцю, з заклікамі ЦК КПСС і крыкамі “Ура!”, і многія бацькі вялі за ручку, неслі на плячах і нават кацілі ў калясках дзяцей – паглядзець на свята). Але ўжо найбольш дасведчаныя перадавалі адзін другому, што той-сёй з кіраўнікоў раёна вывез сваіх дзяцей з горада – і тым самым было падказана выйсце астатнім. Вечарам на сямейным савеце было вырашана, што трэба і нам некуды ехаць, ратаваць дзяцей. Перабіраючы ў памяці ўсіх родных і блізкіх, вырашылі, што найлепшы варыянт – Жодзіна, дзе жыў мой старэйшы брат. Меркавалася, што гэта ненадоўга, у крайнім выпадку, на некалькі дзён...

Сабраліся за лічаныя гадзіны. Але турбавала другое: як пакінуць горад? Аўтастанцыя ў тых дні нагадвала вакзалы часоў грамадзянскай вайны. І літаральна кожны быў з дзецьмі... Залішне гаварыць, што ні на Мінск, ні на Гомель білетаў не было.

Але тут прапаганда зрабіла нам падарунак: напярэдадні па тэлебачанню быў паказаны рэпартаж, як паспяхова на станцыі ліквідуюцца вынікі аварыі, і людзі, якія прывыклі верыць таму, пра што гавораць па тэлевізару, пайшлі здаваць білеты. Нам пашанцавала: першага мая я з дзецьмі пакінула Хойнікі.

Сёння я думаю: можа, тая інфармацыя аб ёдавай прафілактыцы, якую мы амаль падпольна атрымалі на прыватным узроўні ад суседкі-аптэкаршы і тое, што своечасова “падаліся паніцы”, і дазволіла пазбегнуць больш сур’ёзных вынікаў, чым маглі б быць? Хоць, зрэшты, хто ведае, чаго мы пазбеглі, а што нас яшчэ чакае...

2. ПЕРШЫ МЕСЯЦ

Такім чынам мы амаль праз тыдзень пасля аварыі апынуліся ў Жодзіна – я з двума малымі дзецьмі і мужава сястра з трыма сваімі: ёй не было дзе падзецца, і мы на тым жа сямейным савеце вырашылі, што ў цеснаце, ды не ў крыўдзе. Незадоўга да таго брат атрымаў трохпакаёвую кватэру, і наш “табар” больш-менш прыстойна размясціўся. Але ўсё ж не пакідала пачуццё вінаватасці за тыя дадатковыя клопаты, што ўзніклі ў родзічаў з нашым прыездам, за неспакой, які заўсёды побач з дзецьмі. Суцяшалі сябе тым, што гэта ненадоўга – на тыдзень-два. Напачатку мы цвёрда былі ў гэтым перакананы.

Але чым менш часу заставалася да мяркуемага дня ад’езду – 9 мая, тым больш сумненняў узнікала. Блокі ў інфармацыйных праграмах, прысвечаныя аварыі ў Чарнобылі, станавіліся ўсё больш працяглымі, а тон іх – усё больш заспакойваючым, і гэтая супярэчнасць палохала. Усё атрымлівалася, як у той жартаўлівай загадцы, якую вастрасловы прыдумалі крыху пазней: чаго на Беларусі не было, няма і што ўвесь час памяншаецца? Адказ – радыяцыя.

Куды больш трывожныя навіны паведамлялі ў тэлефонных размовах калегі па рабоце. Яны расказвалі, што з горада і раёна вывезлі ўсіх дзяцей: да трох гадоў – разам з маці, а старэйшых – з дзіцячымі садкамі і школамі. Горад поўны ваенных. Чуткі пра ўплыў радыяцыі на здароўе ходзяць самыя розныя, але афіцыйная інфармацыя, як заўсёды, заспакойваючая. Але людзі ўжо мала верылі гэтаму, напружанне нарасталала з кожным днём.

Больш за ўсё трывожыў лёс бацькоў, ад іх не было ніякіх вестак. Нарэшце, якраз на Пасху, патэлефанавала маці.

– Без вайны вайна, дачушка, – плакала яна ў трубку. – Ці ж мог хто ў самым страшным сне сасніць, што такое раптам зробіцца? Што мы перажылі за гэтыя дні – не раскажаць.

Як аказалася, якраз у гэтую прадвёлікодную ноч – усяночную, нашу вёску эвакуіравалі. Усю чырвоную суботу людзі замест таго, каб фарбаваць яйкі, пячы пірагі і прыбіраць у хаце, як гэта было заведзена здавён, грузілі на ферме на машыны жывёлу – калгасную, затым сваю – і адпраўлялі яе некуды ў раён. Мама расказвала, што каровы, навязаныя ля агоруджы, плакалі – мокрыя сцежкі струменіліся па цёплых пысах, слёзы адвечных сялянскіх карміцелек падалі ў пясок. А людзі, знемагаючы ад стомы, ўсё гналі іх на машыны...

Толькі позна ўвечары, калі ўся жывёла – не толькі каровы, але і свінні – была адпраўлена, ім дазволілі вярнуцца дамоў, адпачыць. Каб праз дзве гадзіны зноў падняць: за вяскоўцамі прыехалі аўтобусы. З сабой людзям загадалі ўзяць толькі самае неабходнае, бо высялялі іх, як казалі, на тры дні – праз гэты час абяцалі вярнуць назад. Ды людзі, прадчуваючы горшае, стараліся захапіць з сабой самае каштоўнае. Але якія каштоўнасці ў калгаснікаў? Бацькі, да прыкладу, забралі старую драўляную ікону – памяць яшчэ маёй прабабкі, вышытыя матуляй ручнікі, што-кольвечы з бялізны...

На золку, калі ва ўсіх цэрквах ішло асвячэнне велікодных яек, спакутаваныя ад перажыванняў і невядомасці людзі пакідалі Уласы. Усе былі перакананы, што калі не праз тры дні, то праз тры тыдні ці праз тры месяцы яны абавязкова вернуцца на родныя селішчы. І ніхто не ведаў, што пакідаюць яны сваю родную вёску, дзе большасць лічыла свае карані дзесяткамі пакаленняў, назаўсёды. Некаторыя, вытрабаваўшы пропуск, прыязджалі сюды яшчэ на гадзіну-другую – забраць забыты дакумент ці якую неабходную рэч. А больш за ўсё – для таго, каб развітацца з роднымі магіламі дзядоў-прадзедоў, паглядзець у апошні раз на сваю вёску, родную хату.

І ўжо больш ніколі пасля той злавеснай велікоднай раніцы над камінамі ўласоўскіх хат не віўся шызы дымок жыцця, не будзілі вясковую раніцу пеўні. За нейкую гадзіну вёска памерла. А мы, былыя аднавяскоўцы, як і тысячы іншых такіх жа гаротнікаў, на ўсё жыццё засталіся людзьмі без радзімы, усюды, куды б ні прыехалі, – чужымі сярод сваіх. Наша шырачэнная, парослая мяккім мурагом вуліца, па якой мы, дзятва, так любілі бегаць басанож пасля цёплага летняга дажджу; Грэбень і Старынка, адкуль уся вёска насіла кашалі крамяныя баравікі, толькі іх прызнаючы за грыбы, усё астатняе грэбліва празываючы казлякамі; крутая Байструковая гара (так і засталася загадкай, чаму яна так звалася), з якой мы, малеча, любілі катацца зімой на санках; крынічка, што ратавала нас ад смагі і стомы на доўгай дарозе ад школы дадому – усё гэта засталася толькі ва ўспамінах...

Неяк потым, праз паўтара года пасля аварыі, мне ўдалося наведаць родную вёску. Былі і потым спатканні, але тое, першае, пакінула самае цяжкае ўражанне... Можна таму, што, нягледзячы на ўсе расповяды пабываўшых там аднавяскоўцаў я не магла ўявіць, што за нейкі год хаты могуць так пастарэць, пачарнець – як людзі пасля доўгай і цяжкай хваробы, і ўвачавідкі згорбіцца... Наша шырокая вуліца зарасла быльнягом у рост чалавека без усякага знаку на якую-небудзь сцежку, якія некалі пісягавалі яе ўздоўж і ўпоперак. Праз такія ж быльняг, як праз дрымучы лес, расхінаючы яго рукамі, давялося прабірацца да парога роднай хаты...

А там, у хаце... На сталі ў місках – вараная бульба і кіслыя, даўно заплеснявелыя агуркі – рэшткі апошняй вячэры маіх бацькоў. У куце на вешалцы – татава спяцоўка, у якой ён хадзіў на работу – вісіць, чакае

гаспадара. На лістку адрыўнога календара чырванее ўсё тая ж майская велікодная раніца 1986 года. А навокал – вэрхал, бы ведзьмы тут баль спраўлялі. Усё больш-менш каштоўнае вынесена, усё, што можна разбіць – разбіта. І россыпам сярод гэтага друзу – фатаграфіі з сямейнага альбома, патаптанья нечымі бруднымі ботамі, пакамечанья – застыўшыя імгненні жыцця маёй сям’і. Вось першы здымак маіх бацькоў: яны, непазнавальна маладыя, крыху напружана сядзяць ля сцяны, трымаючы на руках смешнага карапуза ў доўгай кашульцы – майго старэйшага брата... Вось я, малая, на руках у дзядулі – насупленая, захутаная ў вялікую хустку... А вось сястра з сяброўкай – маладыя, прыгожыя, ўсмешлівыя, бы жывое ўвасабленне юнацтва...

Сабрала найбольш каштоўныя і ацалелыя ад ботаў вандалаў здымкі, паклала ў сумку. Схадзіла на могілкі, пакланілася магілам сваіх дзядоў, бабуль, родзічаў. А вадзіцель ужо сігналіць, прыспешвае...

Такім было маё спатканне з загубленай радзімай. Аднак я зноў забегла наперад.

Тады, у маі 86-га, мы, бежанцы, вельмі хваляваліся за здароўе, асабліва дзяцей. Чуткі пра магчымыя наступствы хадзілі самыя розныя, аж да таго, што мясцовыя на поўным сур’ёзе цікавіліся, ці не выпадаюць у нас валасы і стараліся трымацца ад “чарнобыльцаў” падалей – хто яго ведае, маўляў, мо тая радыяцыя заразная. Таму, калі па беларускаму тэлебачанню аб’явілі, што ў адной з мінскіх бальніц праводзіцца праверка “на радыяцыю”, мы з дзецьмі назаўтра ж паехалі туды.

Чарга на тую праверку стаяла – куды тагачасным знакамітым гарэлачным!.. І амаль усе з дзецьмі, пад спякотным сонцам, без вады... Але вытрымалі, сяк-так дабраліся да заповітнага кабінета.

Праверка заключалася ў тым, што стомлены чалавек у белым халаце дакранаўся кожнаму да горла і правага бока доўгай бліскучай белай трубкай і адрывіста дыктаваў жанчыне, якая папярэдне запісвала нашы прозвішчы, нейкія лічбы. У нас ён намераў па 100-110 (чаго – ніхто не ведаў) – і дадаў:

– Нармальна ўсё, можаце не хвалявацца.

На гэтым абследаванне закончылася. Пазней мы даведаліся, што такім чынам правяралі ўтрыманне радыёактыўнага еду ў шчытападобнай залозе і пячонцы, і ў некаторых лічбы, што паказваў прыбор, былі непараўнальна большыя. У маёй маці, напрыклад, якая прыехала да нас крыху пазней, “намералі” гэтага самага невядома чаго ажно тры тысячы, і яе, як і бацьку (яго з крыху меншай дозай) тут жа паклалі ў бальніцу. Праўда, усё лячэнне зводзілася да бясконцых аналізаў і абедаў з марскоў капусты.

Мяне ж, заўсёды законапаслухмяную грамадзянку, турбавала, апроч іншага, тое, што я пакінула работу, ніяк не аформіўшы сваю адсутнасць. Пра вяртанне не сёння-заўтра размова ўжо не ішла, і пра першай жа магчымасці я, пакінуўшы дзяцей, вярнулася ў Хойнікі.

Хаця мінула нейкіх два тыдні з таго часу, як мы паехалі, вярнуўшыся, я з цяжкасцю пазнавала горад. Хоць на тых самых вуліцах стаялі тыя самыя будынкі, і па-ранейшаму быў знаёмы кожны завулак, але не пакідала адчування, што гэта чужы горад, не той, у якім я пражыла шэсць гадоў, дзе стварыла сям’ю, нарадзіла дзяцей, займела сяброў. І жыў ён нейкім чужым, незнаёмым мне жыццём. Так бывае, калі ў доме, дзе вы жылі гадамі, пасяляюцца іншыя людзі, і ў тых самых сценах з’яўляюцца новыя парадкі, традыцыі, пахі, гукі. Так і тут: усюды хадзілі зусім чужыя змрочныя, заклапочаныя людзі, не было з кім нават павітацца. На кожным кроку сустракаліся вайскоўцы. Па вуліцах, бы вялікія зялёныя чарапахі, раз’язджалі бэтэары, і на іх ніхто, акрамя мяне, не звяртаў увагі – адчувалася, што людзі даўно прывыклі. Але больш за ўсё ўразіла тое, што зусім не было дзяцей і вельмі мала – маладых жанчын, усё больш сустракаліся людзі сталага ўзросту ды мужчыны. Здавалася, горад за гэтыя два тыдні пастарэў на цэлыя дзесяцігоддзі.

Аформіўшы без асаблівых праблем водпуск, я вярнулася ў Жодзіна. Але чым далей, тым больш мы адчувалі сябе абузай у братавым доме. Тым больш, што тэрмін нашага знаходжання тут становіўся ўсё больш няпэўным. І разам з тым вяртанне з дзецьмі ў Хойнікі ўяўлялася злачынствам перад імі, перад іх будучыняй.

Сталі шукаць выйсце са становішча, тэлефануючы ўсім сябрам, знаёмым і сябрам знаёмых. Нехта падказаў, што такіх, як мы, неарганізаваных бежанцаў, збіраюць у Хойніках, каб адправіць куды далей. І, развітаўшыся з гасцінным братавым домам, які даў нам прытулак у першыя, самыя цяжкія дні, у канцы мая мы зноў вярнуліся дамоў.

3. ЭВАКУАЦЫЯ

Два дні, што правялі мы ў канцы мая ў Хойніках – увесь час не пакідала адчуванне, што гэта нейкі чужы, не наш горад – былі прысвечаны зборам у дарогу, у эвакуацыю. Гэтае страшнае слова ваенных часоў трывала тады ўвайшло ў наш лексікон і ўжо нікому не рэзала слых. Увогуле, вайсковая лексіка, ваенная вопратка, баявая тэхніка ў тыя дні былі больш прывычнымі, чым гарамадзянская – і міжволі думалася: як хутка чалавек да ўсяго прыстасоўваецца, нават да бяды...

Я ў гэтыя дні была занята вырашэннем адной галоўнай для мяне праблемы: як ехаць у гэтую эвакуацыю – адной, з двума малымі дзецьмі на руках. Ды яшчэ ж і рэчы трэба ўзяць, для малых іх патрэбна шмат, і ўсе самыя неабходныя, а на які тэрмін нас эвакуіруюць, ніхто не мог сказаць нават прыблізна. Як размеркаваць свае дзве рукі, каб несці малую дачушку, якая толькі-толькі пачала рабіць першыя крокі, узяць за ручку двухгадовага сына і рэчы неяк цягнуць? Пра чыю-небудзь дапамогу не было чаго і марыць – муж-будаўнік дзень і ноч прападаў на рабоце і, як і заўсёды, разлічваць можна было толькі на сябе. Урэшце сяк-так размеркаваліся: Алёнку я трымала на адной руцэ, у другой несла сумку, большую за яе – затое ў яе ўлезлі ўсе нашы рэчы. А сын плёўся ззаду, трымаючыся за падол спадніцы, за што і атрымаў ад дзяцей мянушку “Косцік – мамін хвосцік”.

На зборным пункце, куды нам казалі прыйсці раніцай, высветлілася, што такіх, як мы, “бежанцаў-дзезерціраў”, у горадзе няма: школьны двор быў забіты заклапочанымі ад’язджаючымі, сумнымі праводзячымі, дзецьмі самага рознага ўзросту, чамаданами, сумкамі, каляскамі – ну сапраўдны цыганскі табар! Найбольш уражвалі дзеці – яны за гэты месяц трывогі неяк пасур’ёзnelі, пасталелі, нібы адчувалі подых бяды. Толькі немаўляты нічога не разумелі і, як заўсёды, гучным крыкам паведамлялі, што ім хочацца есці ці час змяніць палёнку. Астатнія, як і дарослыя, знаходзіліся пад гнётам ценю Чарнобыля. І нават такія малыя, як мае, не сваволілі, не капрызлі і разумелі слова “трэба”. Калі я пакідала іх адных каля сумак і загадвала нікуды не адыходзіцца, а сама бегла некуды запісвацца ці адзначацца – а гэта патрэбна было рабіць бясконца, то яны ціхенька стаялі і цярпліва чакалі, пакуль вернецца мама, не адыходзячы ні на крок. У той момант такая іх самастойнасць радавала, але потым ад гэткай іх заўчаснай “даросласці” хацелася плакаць.... І потым ад многіх людзей у “чыстых” зонах даводзілася чуць, што нашы чарнобыльскія дзеці падобны сваімі паводзінамі, недзіцячай сур’ёзнасцю на маленькіх старых...

Урэшце, пасля некалькіх рэгістрацый і перарэгістрацый, падалі аўтобусы. Іх было шмат, і калі калона рушыла з месца, відовішча атрымалася ўнушальнае: легкавікі з суправаджаючымі адказнымі асобамі і ДАІ, УАЗікі “хуткай дапамогі”, дзесяткі аўтобусаў... Пажылыя жанчыны, што стаялі ўзбоч дарогі, самотна глядзелі ўслед, махалі рукамі, плакалі – па нас ці па сваіх дзецях і

ўнуках, што недзе гэтак жа воляй лёсу бадзяліся па свеце, ратуючыся ад нікому да таго часу невядомай радыяцыі...

Нас прывезлі на невялікую станцыю Касцюкоўка, што пад Гомелем. Гадзіны праз дзве чакання – спякота, няма дзе ні прысесці, ні перапрагнуць дзіця, не кажучы ўжо пра нейкае там харчаванне – падалі спецыяльны цягнік. Яшчэ гадзіны праз паўтары, ужо надвячоркам, ён урэшце адправіўся. Куды нас вязуць, ніхто не ведаў – толькі прайшла чутка, што некуды на Віцебшчыну. Да месца прызначэння ехалі амаль паўтара сутак. За дарогу ўсе – і дарослыя, і дзеці – стаміліся неверагодна. Горш за ўсё было тое, што ў няцярпнай духаце вагона вельмі хутка сапсаваліся ўсе прадукты, што мы бралі з дому, скончылася і вада. Дзеці плакалі, прасілі есці і піць. Цяжэй за ўсіх было “груднічкам”, якія знаходзіліся на штучным ускармліванні – тыя сумесі, малако, кампоты, што бралі з сабой іх бедныя мацяркі, пракіслі яшчэ ў Касцюкоўцы, а даць ім у рукі звычайны кавалак хлеба, як мы, яны не маглі. Таму паілі сваіх галодных дзетак проставай вадой – цёплай, не вельмі чыстай, нясмачнай, якая танюсенькім струменьчыкам цякла з крана ў вагоне. І малілі Бога, каб гэтае пакутлівае падарожжа хутчэй скончылася.

Калі, нарэшце, аб’явілі, што мы прыехалі, уздых аблягчэння быў усеагульным. Цягнік, мінуўшы Віцебск, спыніўся на невялікай станцыі Лётцы. Там нас ужо чакалі аўтобусы, хоць да санаторыя з аднайменнай назвай, дзе нас павінны былі размясціць, было не больш кіламетра. Тут, на пероне станцыі, мы упершыню за ўсю дарогу адчулі шчыры, непадробны, не дзеля справаздачы, клопат, сапраўдную ўвагу і спачуванне – і гэта кранала да слёз. Нас сустракаў увесь абслугоўваючы персанал санаторыя – ад урачоў да санітарак, нам дапамагалі несці рэчы, дзяцей. У самім санаторыі зноў жа дапамаглі дабрацца да карпусоў, размясцілі па нумарах – кожнай сям’і асобны, накармілі смачным гарачым абедам, усіх наведваў урач, пацікавіўся самаадчуваннем, хворых – а за час дарогі многія падхапілі розныя кішэчныя інфекцыі – шпіталізавалі. І толькі потым персанал заняўся тым, з чаго звычайна пачынаецца засяленне ў любы санаторый – афармленнем дакументаў, ды і тое рабілася для нашай зручнасці прама ў нумарах. Дарэчы, і потым, на працягу трох месяцаў, калі санаторый “Лётцы” быў, па сутнасці, нашым домам, мы адчувалі такую ж увагу, хоць такія клопатныя пацыенты, як мы, з ватагай дзяцей самага рознага ўзросту, наўрад ці дастаўлялі многа радасці.

Санаторый “Лётцы” знаходзіцца непадалёк ад Віцебска, у прыгожым сасновым бары, на беразе маляўнічага возера. Мясціны рэдкай прыгажосці, і адпачываць там, мусіць, адна асалода. Нам таксама жылося нядрэнна: ўтульна размясціліся ў зручных нумарах са ўсімі выгодамі, нас сытна і смачна кармілі, хто меў патрэбу і магчымасць – прымаў лячэнне. Але адпачынку не было – перш за ўсё таму, што не было душэўнага спакою. Сэрца грызла, як іржа жалеза, безупынная трывога. За бацькоў, якіх выселілі

ў Рагачоўскі раён, дзе яны, пакуль будавалі для іх дамы, жылі кватарантамі ў чужых людзей. За дзяцей, якія сумавалі па татку, і ў тых рэдкія хвіліны, калі ён, раз у месяц вырваўшыся на дзянёк, прыязджаў да нас, не злазілі з рук. А больш за ўсё – за нашу будучыню. Было ўжо зразумела, што радыяцыя – гэта надоўга, магчыма, назаўсёды. Што будзе з намі? Ці зможам мы калі-небудзь вярнуцца дамоў? І як будзем жыць, калі дазваляць вярнуцца? А што рабіць у тым выпадку, калі дарогі назад не будзе? Гэтыя пытанні не давалі спакою, і адказу на іх не было.

Бестурботнае, камфортнае санаторнае жыццё за тры месяцы абрыдла, як турма. Часта касілі газоны, і калі водар падвяленай травы запаўняў усю прастору – і душу, марылася, як пра самае заповітнае: цяпер бы да бацькоў, у вёску, на пакос – каб ламіла спіну ад стомы і не чуваць было рук. Ад думкі, што родная вёска цяпер за калючым дротам, пакінутая ўсімі, і ніхто не косіць на паплавах духмянага разнатраўя, рабіліся вусцішна... Смаката ў сталойцы ўжо не лезла ў рот, і хацелася звычайнай маладой бульбы з кропам ці румянага драніка – іх, дарэчы, купіўшы ў складчыну электраплітку і з'ездзіўшы ў Віцебск на рынак за ўсім неабходным, мы прылаўчыліся варыць і пячы прама ў нумарах, рызыкуючы нарвацца на справядлівы гнеў начальства.

Калі ў апошніх чыслах жніўня паведамлілі, што мы вяртаемся дамоў, у Хойнікі, цяжка сказаць, якое адчуванне было мацнейшым: страх перад тым, што нас там чакае ці радасць, што мы нарэшце зноў будзем жыць у сваёй хаце, усёй сям'ёй. Хутчэй апошняе, бо шчыра верылася: калі дзяцей вяртаюць, значыць, небяспекі для іх здароўя няма. І ўсё, ці амаль усё – бо цяпло ў бацькоўскую хату ў Уласах ужо не вярнуць ніколі – будзе як раней, “да вайны”...

4. ПЕРШЫ ГОД І ГАДЫ ПАСЛЯ

Родны горад за гэты час прыкметна пацішэў. Зніклі з яго вуліц бэтээры, хоць вайскоўцаў і людзей у міліцэйскай форме па-ранейшаму заставалася многа. Але галоўнае – паспакайнелі людзі. Напэўна, уступілі ў дзеянне ахоўныя сілы чалавечага арганізма – немагчыма ж увесь час знаходзіцца ў пастаяннай

трывозе. Ды і супакойвалі нас увесь гэты час вельмі ўмела, пачынаючы з мясцовых чыноўнікаў і заканчваючы медыцынскімі свяціламі з сусветнымі імёнамі. Немалы эфект мела і тое, што дзяцей пасля трох месяцаў санаторна-лагернага жыцця вярнулі дамоў. Дзеці на вуліцах – гэта было як гарант таго, што ў горадзе можна жыць, што ў яго ёсць будучыня.

Як жылі мы тады? Нельга сказаць, што пасля вяртання з эвакуацыі наш лад жыцця карэнным чынам змяніўся. Так, былі ў ім нейкія новыя моманты – напрыклад, забаранялася ўжываць у ежу малако і малочныя прадукты ад уласных кароў без папярэдняй праверкі, а таксама грыбы, ягады, гародніну, садавіну. Праверка тая праводзілася ў мясцовай санстанцыі і ў ветэрынарнай лабараторыі. Але яна мела хутчэй псіхалагічнае значэнне, чым сапраўды магла даць адказ на пытанне, наколькі чыстыя прадукты мы ўжываем. Па-першае, таму, што больш года на забруджаных тэрыторыях дзейнічалі так званыя “часова дапушчальныя ўзроўні забруджання”, якія шматразова перавышалі існаваўшыя да аварыі нарматывы. Па-другое, кожны ўдой малака і кожную бульбіну занесці на праверку было проста немагчыма, а колькі і чаго насыпана і пад якім кустом, ніхто не ведаў. Па-трэцяе, існуючыя недасканалыя прыборы правяралі толькі наяўнасць радыёактыўнага цэзію, усе астатнія элементы быццам і не ляжалі ў нашай зямлі. Пагэтаму, адмовіўшыся ад ужывання прадуктаў, якія мелі ўласцівасць найбольш забруджвацца – малака, рачной рыбы, лясных ягад і грыбоў, усё астатняе мы ўжывалі сваё ўласнае, зрабіўшы дзеля заспакаення адну-дзве праверкі (а сёння мясцовыя жыхары і тых ужо не робяць, і рыбу ловяць, і грыбы збіраюць). Большасць жыхароў раёна, як і раней, садзілі свае агародзікі, трымалі парсюкоў, курэй. Хоць страх заўсёды прысутнічаў недзе ў падсвядомасці. Не-не, ды і падумаеш: а што, цікава, я падчапіў на відэлец з гэтым апетытным кавалачкам мяса?

Але нават большым за страх было жаданне паспытаць тое, што ўжываць забаранялася – мне здавалася, што нічога смачней смажаных сыраежак у свеце не існуе. Памятаю, неяк муж, заўзяты грыбнік, прывёз, крыху разгублены, дахаты кош баравікоў: рабі, кажа, з імі, што хочаш, але я ўтрымацца не змог... Я таксама не змагла: перабрала грыбы, адварыла і падсмажыла. А затым мы ўпотаікі ад дзяцей, каб яны таксама не сталі прасіць, як злодзеі, з неапісальнай асалодай елі тыя грыбы, махнуўшы рукой на магчымую небяспеку...

З цягам часу і дзяцей перасталі ўвесь час трымаць “пад замком”. Ну сапраўды, колькі можна не выпускаць іх на вуліцу? Дзень, тыдзень, месяц? Але ж не гады... Мы супакойвалі сябе тым, што невядома, што можа прынесці ім большую шкоду. І таму дзеткі ў пясочку, дзеткі на травіцы – гэты малюнак ужо нікога не шакіраваў, акрамя, можа, камандзіраваных у горад урачоў і іншых спецыялістаў – тады іх прыезджала да нас шмат, сённяшніх уладальнікаў пасведчанняў “ліквідатараў аварыі” – кожны са

сваімі прадуктамі і нават вадой у тэрмасах, якія глядзелі на нас, хайнічан, як на жывыя трупы.

Раён між тым жыў сваім звыклым жыццём. За выключэннем тых шасці гаспадарак, якія былі ліквідаваны ў першы ж год у сувязі з эвакуацыяй жыхароў, у астатніх усё гэтак жа сеялі, убіралі, даглядалі жывёлу. Пры зручным выпадку прыхоплівалі нешта і з тых, пакінутых калгасаў і саўгасаў. Я ўжо не кажу пра тэхніку, матэрыяльныя каштоўнасці – усе яны былі вывезены амаль адразу. Але было і тое, што за калючы дрот ездзілі нарыхтоўваць кармы. Было ў раёне ўрочышча Майдан, якое апынулася ў зоне адсялення. Шматгектарную плошчу яго займалі сеяныя травы. У 1987 годзе вымахалі яны ў пояс. І Майдан падзялілі на ўчасткі паміж калгасамі і нарыхтоўвалі там сена. Пра мэтазгоднасць такога мерапрыемства ніхто не гаварыў, ва ўсякім выпадку, услых. Наадварот, прадстаўлялі гэта геройствам. Затым туды ж, на Майдан, вазілі ўдзельнікаў таго “зялёнага жніва” – ушаноўваць перадавікоў. Я была добра знаёма з адным з тых герояў – гэта мой былы аднавясковец Пятро Лагвіненка. На жаль, ужо нябожчык – яму толькі паспела пераваліць за 60, як за лічаныя дні чалавека “з’еў” рак лёгкіх. Ды і ўвогуле, маіх аднавяскоўцаў ужо больш на тым, чым на гэтым свеце... Прычым адыходзяць, як правіла, тыя, каму б яшчэ жыць ды жыць – старэйшыя, як ні дзіўна, трымаюцца лепш. І ні ў кога заўчасная смерць не звязвалася з наступствамі аварыі...

Многа ў тыя гады будавалі – і ў саміх Хойніках, і па раёну. Жыллё ўзводзілі будаўнікі з усёй рэспублікі. Па маіх недакладных падліках больш як 300 дамоў вырасла ў тыя паслячарнобыльскія гады ў вёсках раёна. Практычна на кожнай цэнтральнай сядзібе гаспадаркі з’явіліся новыя пасёлкі з адна-двухкватэрных домікаў, часта ў тых самых вёсках, якія затым давялося адсяляць...

Час ад часу прыязджалі да нас брыгады мінскіх ці гомельскіх урачоў, якія праводзілі абследаванне пераважна дзяцей. Але складвалася ўражанне, што медыкаў больш турбуе збор інфармацыі, чым стан здароўя, бо ніякіх рэкамендацый мы ад іх не чулі. Дзеці ж хварэлі – быццам і не вельмі сур’ёзна, але доўга і цяжка. Здаралася, што звычайную прастуду немагчыма было вылечыць месяцамі, нішто яе не брала – ні медыкаменты, ні сродкі народнай медыцыны. Дый лячыць не было каму: урачы, як найбольш дасведчыныя людзі, паспяшаліся з’ехаць адсюль яшчэ ў першыя дні пасля аварыі, а да нас прыязджалі камандзіраваныя лекары, якіх турбавала толькі адно: хутчэй бы адсюль вырвацца. Здаралася, што пабываўшы за тыдзень тры разы на прыёме, кожны раз трапляў да новага ўрача. Якое ўжо тут лячэнне!

Нечакана чарнобыльская аварыя нарадзіла яшчэ адну праблему, быццам бы не першачарговую, але на самой справе вельмі важную: выхавання. Памятаю распачнае пісьмо ў рэдакцыю аднаго з бацькоў, які прасіў параіць, як яму ў

гэтых умовах выхоўваць дзяцей. “Раней, – пісаў ён, – я ведаў, што аснова любога выхавання – гэта праца, і дзеці былі разам са мной і ў полі, і ў лесе, і ў лузе. Цяпер на ўсім гэтым ляжыць забарона. І я не ведаю, як іх выхоўваць, як растлумачыць, што кветка, дрэва, вада ў ручаіне, уся прырода для нас цяпер – вораг”. Сапраўды, на нашых дзяцей, вымушаных большую частку дня знаходзіцца ў памяшканні, хваравіта-бледных, балюча было глядзець. Яны нагадвалі кветачкі, якія сталі вянуць, не паспеўшы распусціцца.

У пачатку 1989 года, амаль праз тры гады пасля аварыі, хваля галаснасці дабралася і да красавіка 1986-га. І тая лухта, пад якой, нібы пад ледзяным панцырам, хаваліся звесткі пра маштабы аварыі, і яе ўплыў на людзей затрашчалі, як счарнелы веснавы лёд на быстрой рацэ. Многае тады было ўпершыню. Упершыню абнародавалі карты забруджанасці

тэрыторый, і аказалася, што яны куды большыя, чым меркавалася і гаварылася. Упершыню надрукавалі статыстыку захворванняў, і высветлілася, што яна ў некалькі разоў большая, чым дааварыйная, гэтак жа, як і прыроджаная паталогія. Упершыню нашых дзяцей павезлі на абследаванне ў рэспубліканскі навукова-даследчы інстытут радыяцыйнай медыцыны, і адтуль амаль ніхто, за рэдкім выключэннем, не вяртаўся з радаснай усмешкай: “Здаровы!” Думка аб пераездзе ў чыстую зону, як вірус, захапіла ўсіх: толькі і размоў было – хто куды выехаў ці збіраецца.

На гэтай агульнай хвалі пераезднай ліхаманкі пакінулі Хойнікі і мы, змянілі месца жыхарства на Астравец Гродзенскай вобласці. Неўзабаве сюды ж пераехалі, паматаўшыся па свеце, і бацькі.

Тут мы ўжо амаль дваццаць гадоў. Выраслі дзеці – для іх Астравец ужо стаў радзімай. З’явіліся і ў нас новыя сябры і суседзі, многія, дарэчы, таксама хайнічане – нас прыехала сюды больш за сто сямей. Ёсць любімая работа, якая прыносіць маральнае задавальненне і павагу людзей. Ёсць дах над галавой. І галоўнае – тое, чаго мы былі пазбаўлены ў паслячарнобыльскіх Хойніках – еднасць з прыродай, магчымасць пайсці ў лес, набраць грыбоў, пахадзіць басанож па траве без страху. Якое гэта вялікае шчасце, можна зразумець толькі, страціўшы ўсё гэта.

І ўсё ж шчыміць балючай стрэмкай у сэрцы ўспамін аб бацькаўшчыне, аб роднай зямлі. І нельга пазбавіцца думкі: за што, за чые і якія грахі нясуць пакаранне тысячы ні ў чым непавінных людзей, выгнаннікаў са сваёй радзімы?